

BEATRIJS DE WERELD IN

Inleiding

Ton van Kalmthout

Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, Den Haag, Nederland

Orsolya Réthelyi

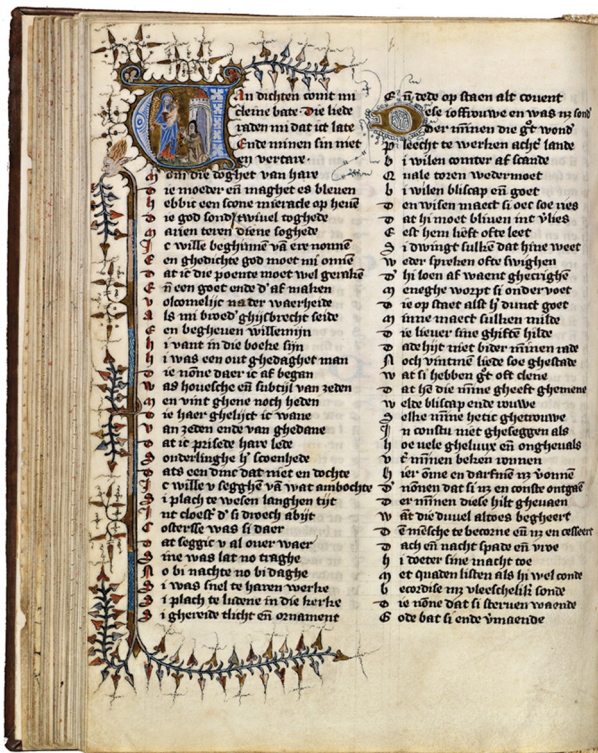
Eötvös Loránd Universiteit Boedapest, Hongarije

Remco Sleiderink

KU Leuven HUBrussel, België

Het verhaal van Beatrijs

Het verhaal van Beatrijs is al vaak verteld. Deze jonge non van voorname afkomst is de kosteres van haar klooster. Ze heeft zo'n overweldigende minne jegens een jeugdliefde opgevat, dat ze zich door hem laat schaken. Als hij zijn geliefde komt halen met nieuwe kleren, laat ze haar habijt en de sleutels van het klooster achter bij het beeld van Maria. Zeven jaar leidt ze een welvarend en werelds leven met haar vriend, van wie ze twee kinderen krijgt. Maar als het geld op is, laat hij haar en de kinderen onverzorgd achter. Om in hun levensonderhoud te voorzien en de schande van een bedelend leven te ontgaan, ziet Beatrijs zich gedwongen tot prostitutie. Ze blijft echter wel trouw de Mariagetijden bidden. Na wederom zeven jaar krijgt ze wroeging over haar zondige leven en besluit ze zich alsnog te vernederen tot een bedelend en zwervend bestaan. Als ze in de buurt van haar klooster komt, hoort ze van een weduwe die haar en haar kinderen onderdak biedt, dat zuster Beatrijs nog altijd een uitstekende reputatie geniet. Na tot drie maal toe een stem gehoord te hebben die haar oproept naar het klooster terug te keren, geeft ze er gehoor aan. Dan blijkt dat Maria tijdens Beatrijs' afwezigheid haar taken waargenomen heeft in haar gedaante, de kosteres op die manier behoedend voor de schande van haar vertrek. Onopgemerkt kan ze dus terugkeren. Nadat Beatrijs deze genade deelachtig is geworden, laat een visioen haar weten dat ze moet biechten. Dat doet ze bij een passerende abt, die haar haar

Afbeelding 1. Den Haag, Koninklijke Bibliotheek, 76 E 5, fol. 47 v.

zonden vergeeft. De weduwe, bij wie ze haar kinderen heeft achtergelaten, is inmiddels door de abdis van het klooster in staat gesteld om voor hen te zorgen. De abt neemt ze uiteindelijk mee, om de verdere opvoeding te verzorgen.

Deze Maria-legende kent een lange traditie, die mogelijk teruggaat tot de twaalfde eeuw. Latijnse prozaversies op schrift komen al voor in de *Dialogus Miraculorum* van Caesarius van Heisterbach uit 1222 en diens *Libri octo miraculorum* uit 1237. In de dertiende of veertiende eeuw berijmde een anonieme dichter het verhaal in het Middelnederlands. In deze dichtvorm is het alleen bewaard in een afschrift dat gedateerd wordt omstreeks 1374 (Den Haag, KB, 76 E 5). Daarnaast zijn er enkele Middelnederlandse prozaversies overgeleverd in handschriften van omstreeks 1500. Een onbekend verhaal was het allerminst; in 1927 telde Robert Guiette 54 middeleeuwse versies en 150 latere, en dat in de meeste Europese talen en in het Arabisch (Guiette, 1927). In 1659 verscheen bijvoorbeeld nog een nieuwe Nederlandstalige berijming in het tweede deel van de *Wonderbaere mirakelen vanden H. Roosen-crans* van Petrus Vloers (Vloers, 1659, vgl. Guiette, 1927, pp. 252-256).

In het Nederlandse taalgebied heeft het verhaal van Beatrijs de grootste bekendheid gekregen door de versie die zich bevindt in het kostbaar uitgevoerde verzamelhandschrift KB 76 E 5, dat waarschijnlijk uit Brabant afkomstig is en een aantal stichtelijk-didactische werken bevat. Dit *Beatrijs*-afscript telt 1038 gepaard rijmende versregels op acht bladen perkament (fol. 47v-54v).^{1*} Hoe deze bladen tot ons zijn gekomen, is niet meer helemaal te achterhalen. Zeker is dat de codex waarin ze zich bevinden in de zeventiende eeuw in het bezit was van de geleerde en dichter Nicolaas Heinsius en dat hij in de achttiende eeuw enkele malen vermeld werd in veilingcatalogi. Deel uitmakend van de collectie van de overleden boekenverzamelaar Jacob Visser is het handschrift in 1809 aangekocht door de Koninklijke Bibliotheek (Leerintveld, 2007, p. 263). Hier was het dat de student Willem Jonckbloet het *Beatrijs*-handschrift ontdekte als een literair meesterwerk. In 1841 verzorgde hij er een wetenschappelijke editie van, en dat deed hij nogmaals in 1859, dit keer samen met *Karel ende Elegast*. Zo luidde hij de canonisering van het verhaal in als één van de hoogtepunten van de Nederlandse literatuur. Het is kenmerkend dat er sindsdien niet enkel edities van de *Beatrijs* zijn verschenen, maar ook bijna vijftig moderne vertalingen en bewerkingen in het Nederlands. Daarnaast raakte de Middelnederlandse *Beatrijs* internationaal verspreid, onder meer via vertalingen in het Afrikaans, Duits, Engels, Esperanto, Frans, Fries, Friulaans, Italiaans, Noors en Spaans (zie de inventaris hierachter). Al deze vertalingen en bewerkingen stonden centraal in het project *Beatrijs Internationaal*.

Het project *Beatrijs Internationaal*

Het plan voor een internationaal project rond vertalingen en andere bewerkingen van oudere literatuur uit het Nederlandse taalgebied ontstond in 2009, bij een bijeenkomst van historisch-letterkundige neerlandici in Boedapest. Het was de bedoeling om de samenwerking tussen collega's in Nederland en Vlaanderen met die in andere landen (de neerlandici *extra muros* dus) te bevorderen. De bijeenkomst wierp vruchten af. Kort daarna kwamen enkele betrokkenen samen in Utrecht, in de marge van een congres van de Internationale Vereniging voor Neerlandistiek. Er werd besloten tot samenwerking rond één specifieke casus, de Middelnederlandse *Beatrijs*. Dat leek een tekst die uitgelezen kansen bood voor een project dat meer aandacht moest gaan creëren voor de rol van vertalingen in de Nederlandse taal- en letterkunde door reflectie op bestaande *Beatrijs*-vertalingen en de productie van nieuwe.

---

* De noten kunnen geraadpleegd worden op p. 18.

Afbeelding 2. Affiche van het Beatrijs-congres (ontwerp Wouter Rietbroek).

Het project *Beatrijs Internationaal* zou uitmonden in het congres *Beatrijs de wereld in*, waarvan deze bundel een neerslag is. Het congresprogramma werd voorbereid door een reeks vertaalcolleges in zeven vakgroepen neerlandistiek *extra muros* en een viertal internationale bijeenkomsten van studenten, letterkundigen en professionele vertalers, die zich met praktische exercities en historische beschouwingen bogen over de vertaling en bewerking van het Beatrijs-verhaal. Ondertussen wijdde Remco Sleiderink zich aan het inventariseren en verzamelen van vertalingen en andere bewerkingen van de Middelnederlandse *Beatrijs*. Daarvan bleken er meer te zijn dan aanvankelijk gedacht, heel veel meer. Zoals blijkt uit de hierachter opgenomen inventaris, dijde het corpus uit tot een kleine honderd teksten. Het groeit bovendien nog aan met de nieuwe vertalingen die binnen het project tot stand zijn gekomen (Hongaars, Papiaments, Pools, Roemeens, ...).

Het congres vond plaats in Den Haag (28 tot 30 september 2011, zie het affiche dat werd ontworpen door Wouter Rietbroek). Voor deze locatie was gekozen, omdat hier, in de Koninklijke Bibliotheek, het unieke handschrift van de

Middel nederlandse berijmde *Beatrijs* wordt bewaard. In Den Haag was het ook dat Jonckbloet 170 jaar eerder de eerste wetenschappelijke editie van de *Beatrijs* publiceerde. Het congres analyseerde de internationale verspreiding en circulatie daarvan: bijna vijftig sprekers uit tien verschillende landen gingen in op vertalingen en bewerkingen in meer dan twintig talen. Ook de aspecten van de literaire praktijk kregen aandacht tijdens het congres. In een rondetafelgesprek met vertalers werden verschillende vertalerstrategieën heftig bediscussieerd, terwijl Agave Kruijssen in een interview het publiek vertelde over de praktische aspecten van het bewerken van het verhaal voor een jeugdig publiek.² Daarnaast waren er voordrachten uit de originele *Beatrijs* en uit recente vertalingen, en gaven Nathalie Mees (zang) en Lodewijk Muns (piano) een recital met fragmenten uit *Beatrijs*-opera's van Willem Landré en Ignace Lilien. Ook trad de Zuid-Afrikaanse actrice en zangeres LieSi Marx op met haar solovoorstelling *Beatrix*, een eigentijdse en geëngageerde bewerking in het Afrikaans van het Middel nederlandse verhaal. Tijdens de congresdagen was tevens het unieke handschrift van de *Beatrijs* te bewonderen in de tentoonstelling 'Machtige & Mooie Middeleeuwen'. Hier verzorgde KB-conservator Ed van der Vlist een speciale rondleiding. In totaal waren er bijna honderd deelnemers.³

De transfer van *Beatrijs*

Het project *Beatrijs Internationaal* en het congres in Den Haag riepen een onderzoeksnetwork in het leven van intra- en extramurale vertalers van literatuur en beoefenaars van de historische en moderne Nederlandse letterkunde, de vertaalwetenschap en verwante disciplines. Door de aandacht te concentreren op vertalingen en andere bewerkingen van een enkele middeleeuwse tekst, kon nieuwe wetenschappelijke discussie, samenwerking en uitwisseling op gang worden gebracht in het internationaal en interdisciplinair georiënteerde werkkterrein van de hedendaagse neerlandistiek. Ook deze bundel legt daar getuigenis van af. Op uiteenlopende manieren laten de bijdragen zien hoe een literaire tekst uit een betrekkelijk klein taalgebied als het Nederlandse zowel daarbinnen als daarbuiten kan circuleren in de loop van de tijd. Zo helpen de auteurs de vraag beantwoorden aan welke kenmerken dergelijke teksten moeten voldoen om talige, geofysische, historische en andere grenzen te overschrijden. Hoe en in welke vorm passeren ze deze grenzen en welke rol spelen de diverse literaire actoren – auteurs, vertalers, uitgevers, editoren, critici, leraren, lezers, particuliere en andere instellingen – daarbij? Waarom circuleren die teksten eigenlijk en hoe beïnvloeden poëtische, ideologische, persoonlijke en maatschappelijke factoren dat proces?

Door te zoeken naar een antwoord op literair-historische vragen als deze wil de bundel een eerste stap helpen zetten naar een geschiedenis van de export en verspreiding van Nederlandse literatuur. In methodologisch opzicht laat hij tevens zien hoe cultuuroverdracht – ook wel aangeduid met de Engelse term *transfer* – bestudeerd kan worden met een diachrone en transnationale benadering, en welke mogelijkheden en moeilijkheden zich daarbij zoal kunnen voordoen.

Bestudering van vertalingen en bewerkingen van de Middelnederlandse *Beatrijs* leek ons zinvol omdat daarmee vragen kunnen worden gesteld over de brede receptiegeschiedenis van een tekst binnen en buiten het Nederlandse taalgebied. De theoretische inzichten van de internationale *translation, adaptation* en *reception studies* bieden daarbij modellen die kunnen worden ingezet bij het in kaart brengen van het terrein. Toch is het – in de secundaire literatuur, evenals in de artikelen in deze bundel – niet altijd duidelijk is wat onder ‘vertalen’ en ‘bewerken’ verstaan wordt. Er moet zelfs geconstateerd worden dat het niet vanzelfsprekend is om deze twee begrippen naast elkaar te zetten. Bij vertalingen gaat het immers over twee talen en kwesties van equivalentie tussen brontekst en doelttekst, waar men het over formele equivalentie heeft om de karakteristieken van vorm en betekenis te duiden en over dynamische equivalentie met referentie naar het communicatieve effect.⁴ Bij bewerkingen is er niet noodzakelijk sprake van twee verschillende talen. Verder is de samenhang tussen brontekst en doelttekst veel minder vanzelfsprekend en kan men zich in sommige gevallen – bijvoorbeeld bij muzikale of filmische adaptaties – niet tot het onderzoeken van een tekst beperken, of is er niet eens sprake van een tekst.

In de vertaaltheorie is al een langere tijd sprake van een verruiming van het concept vertalen. Volgens de bekende classificatie van Roman Jakobson die hij voor het eerst in 1959 publiceerde kan men een verschil maken tussen ‘intra-linguale’, ‘interlinguale’ en ‘intersemiotische’ vertalingen.⁵ Itamar Even-Zohar heeft deze classificatie in 1990 uitgebreid en ervoor gepleit om voor de verschillende categorieën van Jakobson het begrip ‘transfer’ te gebruiken aangezien het in elk geval om de overdracht van het ene culturele systeem naar het andere ging.⁶ Deze beroemd geworden categorieën zijn samengevat door Susanne Göpferich in haar artikel over ‘Transfer Studies’ (Göpferich, 2010). Ten eerste onderscheidt zij ‘interlinguale transfer’, wat overeenkomt met wat in alledaags taalgebruik ‘vertaling’ heet. Een tweede categorie is ‘intra-linguale transfer’, waarbinnen verder onderscheid gemaakt kan worden tussen (a) bewerkingen voor een ander publiek (bijvoorbeeld kinderen) of in een ander genre, (b) bewerkingen noodzakelijk door het verstrijken van tijd, bijvoorbeeld de modernisering van toneelteksten of het actualiseren van handleidingen en (c) tekstoptimalisatie.

De derde categorie is de ‘intersemiotische transfer’, waarin informatie van een semiotisch systeem getransformeerd wordt naar een ander, bijvoorbeeld de manier waarop taal wordt omgezet in visuele informatie tijdens de verfilming van een roman. In veel gevallen komen de verschillende transferprocessen in combinatie voor. De verschuiving van de aandacht van de vertaling in engere zin naar bredere transferprocessen waarvan vertaling deel uitmaakt, is een belangrijk kenmerk van de meest recente ontwikkelingen in de vertaaltheorie (Halverson, 2010).

Het is verleidelijk om met het begrippenapparaat van de *transfer studies* een kader te schetsen waarin de teksten uit het onderzoekscorpus en de bijdragen van deze bundel kunnen worden ingepast en gecategoriseerd. Toch roept dit kader twee grote problemen op. Ten eerste hoe men de taal van de Middelnederlandse *Beatrijs* dient te beschouwen. Meestal wordt over dit werk gesproken als een van de topstukken van de Nederlandstalige literatuur, zoals bleek tijdens een onderzoek naar wat de leden van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde daarvoor verstaan (Van Stipriaan, 2002). Impliciet gaat men ervan uit dat het Vlaamse of Brabantse dialect van de *Beatrijs*, dat wij voor het gemak met de overkoepelende term ‘Middelnederlands’ aanduiden, ook Nederlands is. In dat geval zou het werk van iemand als Willem Wilmink intralinguale transfer zijn, categorie c in de indeling van Göpferich (noodzakelijk door het verstrijken van tijd). Toch zou men ook voor een andere argumentatie kunnen kiezen. Een willekeurige Nederlandse moedertaalspreker kan relatief weinig aanvangen met de Middelnederlandse *Beatrijs*. Zonder oefening is zo’n tekst even goed (of slecht) te begrijpen als een moderne Duitse of Zweedse tekst. Met andere woorden, het transferproces van Middelnederlands naar modern Nederlands is vergelijkbaar met het transferproces naar Engels, Duits of Pools. Vanuit dat standpunt zouden we eigenlijk niet moeten spreken over intralinguale transfer, maar over interlinguale transfer, van de ene taal naar een andere.⁷ Dit maakt alvast duidelijk dat het nuttig is om moderne Nederlandse en anderstalige vertalingen en bewerkingen van oudere literatuur gezamenlijk te bestuderen.

Het onderzoek naar transferprocessen wordt ook bemoeilijkt door methodologische problemen rondom bewerkingen. Volgens Linda Hutcheon (2006, p. 8) kunnen we over een bewerking praten als het gaat om (1) ‘an acknowledged transposition of a recognizable other work’, als het (2) ‘a creative and an interpretive act of appropriation/salvaging’ is, en het (3) ‘an extended intertextual engagement with the adapted work’ aangaat. Onderzoek naar bewerkingen van de Middelnederlandse *Beatrijs* wordt gecompliceerd doordat dit werk zelf ook een vertaling of bewerking is, mogelijk teruggaand op de Latijnse tekst van Caesarius van Heisterbach. De tekst en de latere vertalingen en bewerkingen

ervan vormen slechts één tak van de rijke internationale receptiegeschiedenis van het exemplaar over de kosteres, gevormd door de zogenaamde ‘sacristinelegenden’. Het is belangrijk om een verschil te maken tussen de Middelnederlandse berijmde *Beatrijs* als concrete tekst en het abstracte Beatrijs-verhaal, of beter gezegd de verhaalstof van de sacristinelegende die door de eeuwen heen in verschillende talen navolging kreeg. De relatie tussen de verschillende tekstuele versies van de sacristinelegende heeft onder andere het materiaal geleverd voor de vergelijkende studies van Heinrich Watenphul (1904) en Robert Guiette (1927), in een periode waarin het wetenschappelijk onderzoek naar verhaalvariaties hoogtij vierde. Om de transformatieprocessen te kunnen onderzoeken moet inderdaad duidelijk zijn wat de bronteksten zijn die bij de onderzochte doelteksten horen, zoals Hutcheon dit ook formuleert in haar eerste voorwaarde.

In het project wilden we focussen op een beperkt, maar goed gedefinieerd deel van de rijke receptiegeschiedenis van de sacristinelegenden, namelijk die werken die afgeleid zijn van de Middelnederlandse *Beatrijs*. In vertaaltheoretische termen zou het project kijken naar alle doelteksten, of producten, waarvan de Middelnederlandse *Beatrijs* als de brontekst aangewezen kon worden. Met oog hierop kwam de inventaris tot stand, met als uitvloeisel een digitaal corpus dat als uitgangspunt voor veel verder onderzoek binnen het project functioneerde. Gelet op de canonieke status van de Middelnederlandse *Beatrijs* veronderstelden we dat minstens alle Nederlandstalige Beatrijs-teksten die na 1841 verschenen hieraan schatplichtig zouden zijn. Het is echter in de loop van het onderzoek duidelijk geworden dat de Middelnederlandse *Beatrijs* wel als brontekst van de interlinguale vertalingen fungeerde, maar dat dit bij veel bewerkingen twijfelachtig is en soms overduidelijk niet het geval.

Het lijkt erop dat in de eerste helft van de twintigste eeuw de interesse in de sacristineverhalen in Europa een internationaal, meertalig en multimediaal verschijnsel was waarin de verschillende versies en elementen op verschillende manieren gecombineerd konden worden, terwijl het publiek ze toch herkende als hetzelfde verhaal. In het Nederlandse taalgebied waren twee kunstproducten rondom het sacristineverhaal bijzonder invloedrijk, namelijk de *Beatrijs* van P.C. Boutens (1908) en het toneelstuk *Sœur Béatrice* van Maurice Maeterlinck (1901). Beide werken zijn ongetwijfeld beïnvloed door de Middelnederlandse *Beatrijs*, maar tonen markante verschillen met het gedicht en zijn duidelijk ook verwant met andere takken van de sacristineverhalen. Hoe deze werken de Nederlandse *Beatrijs*-receptie en de productie van steeds nieuwe adaptaties beïnvloed hebben en op welke manier er een internationale wisselwerking ontstaan is, komt in verschillende artikelen van deze bundel ter sprake. Een belangrijke conclusie van het project zelf is dat de receptiegeschiedenis van de Middelneder-

landse *Beatrijs* niet los staat van andere takken van de sacristinetraditie en in een groter, meertalig en multimediaal verband onderzocht moet worden.

Ondanks bovengenoemde bezwaren bieden de *transfer studies* een bruikbaar kader om de samenhang aan te geven van het project rond de *Beatrijs* en de verzameling artikelen in deze bundel. In zijn vertaaltheoretische overzicht kijkt Ton Naaijkens globaal naar verschillende aspecten van overdracht, met specifieke aandacht voor oudere literatuur. Alle drie de soorten transfer komen vervolgens ook aan bod in de overige artikelen. Verschillende aspecten van *interlinguale transfer* worden besproken door Anikó Daróczy, Małgorzata Dowlaszewicz en Thea Summerfield, die met een tekstcentrische aanpak de transfer bespreken die de Middelnederlandse tekst ondergaat tijdens het vertalen in het Hongaars, Pools, Engels en andere talen.⁸ Walter Verschueren richt zich veel minder op het vertaalproces zelf dan op de cultuurhistorische context hiervan en op de bemiddelaars die de eerste Engelse vertaling teweegbrachten.

Andere artikelen blijven binnen de grenzen van de Nederlandse taal, waardoor we over *intralinguale transferprocessen* kunnen spreken.⁹ Het gaat hier om bewerkingen van de *Beatrijs* voor verschillende doelgroepen, bijvoorbeeld in de bijdrage van Jan Van Coillie en Sanne Parlevliet, die drie *Beatrijs*-bewerkingen voor het jeugdige leespubliek onder de loep nemen (zie tevens Parlevliet & Van Coillie, 2012), of het artikel van Ton van Kalmthout en Eszter Kovács, met aandacht voor schooluitgaven en het canonisatieproces. Tot deze groep kunnen ook bewerkingen in andere genres gerekend worden, zoals door Elke Brems besproken in haar artikel over Pierre Kemp. Clara Strijbosch en Anne Reynders hebben beiden een overzicht van een grotere verzameling bewerkingen gemaakt. Strijbosch vergeleek enkele beladen passages van de *Beatrijs* in vrijwel alle Nederlandstalige bewerkingen, terwijl Reynders vertalingen en bewerkingen door Vlaamse auteurs onder de loep nam, met speciale aandacht voor de religieus-didactische strekking van het originele werk.

Zoals eerder gezegd is er vaak sprake van een *combinatie van transferprocessen* en dat komt in een aantal van de artikelen ook naar voren. Aandacht voor intersemiotische transfer komt bijvoorbeeld aan bod in combinatie met intralinguale transfer in het artikel van Lodewijk Muns. Hij onderzoekt de relatie van de semiotische codes van tekst en muziek in drie operabewerkingen van de *Beatrijs*. Vanuit een geheel andere invalshoek bekijken Erwin Mantingh en Marike van Zessen welke intersemiotische transferprocessen, bijvoorbeeld naar film en mondelinge verwerking, mogelijk zijn bij een didactische benadering van de *Beatrijs* in middelbare scholen. Marco Goud bespreekt de *Beatrijs* van Boutens, maar met aandacht voor de uitgaven van het werk, de typografische details en de afbeeldingen. Daarbij laat hij eveneens zien in hoeverre deze beïnvloed zijn door

de visuele code van het Haagse *Beatrijs*-manuscript.¹⁰ Een laatste vertegenwoordiger van deze gecombineerde benadering is Orsolya Réthelyi. Zij onderzoekt de toneel- en filmbewerkingen in de eerste helft van de twintigste eeuw.

Er zijn ook nog artikelen die plaats bieden aan de drie soorten transformaties tezamen, zoals de bijdrage van Colette Van Coolput-Storms, waarin de vertalingen en bewerkingen in de meertalige omgeving van Robert Guiette aan bod komen, of de zoektocht naar de Tsjechische receptie van de *Beatrijs* in het artikel van Wilken Engelbrecht. Evenzo bespreekt Renée Marais niet alleen diverse edities en vertalingen die in Zuid-Afrika verschenen zijn, maar ook een recente bewerking voor het theater.¹¹ En ten slotte laten twee artikelen zien hoe het transferproces in een nieuw licht komt te staan als de *Beatrijs* gezien wordt tegen de achtergrond van de theologische en kerkelijke geschiedenis of juist van de moderne literatuur. Roland Draux gaat in op het penitentiegebruik zoals verbeeld in verschillende middeleeuwse bewerkingen van het *Beatrijs*-verhaal. En Judit Gera gebruikt een genderbenadering om narratieve patronen van vrouwelijke ontwikkeling in de *Beatrijs* te vergelijken met moderne verhalen over vrouwen.

Het belang van vertalingen en bewerkingen

De verspreiding van de *Beatrijs* in andere talen is ronduit indrukwekkend. Ter afsluiting van deze inleiding is het wellicht zinvol erop te wijzen dat die verspreiding niet alleen te maken heeft met de literaire waarde of canonieke status van de tekst zelf, maar ook met de status van de betrokken talen. Dat aspect speelt bij veel van de bijdragen in deze bundel op de achtergrond mee.

Een tekst wordt gemakkelijker of sneller vertaald als de taal waarin die tekst oorspronkelijk gesteld is, de brontaal, een hoge status heeft. Dat blijkt bijvoorbeeld uit de vele Nederlandse vertalingen die er tegenwoordig worden gemaakt van Engelse literatuur of, in eerdere eeuwen, van Franse (Heilbron, 1995; Even-Zohar, 1990; Sleiderink, 2010). In dat opzicht is het verrassend dat een Nederlandse tekst als de *Beatrijs* zoveel verspreiding kent. In heel wat gevallen blijken de doeltalen echter een geringere status te hebben dan het Nederlands en zal de vertaling mede bedoeld zijn om de status van de doeltaal te verhogen. Dat lijkt bijvoorbeeld mee te spelen bij de vertalingen en bewerkingen in het Fries, het Esperanto, het Papiaments en het Afrikaans, en niet minder bij de vertaling in het dialect van Bunschoten-Spakenburg en Eemdijk en bij een geplande vertaling in het Stellingwerfs. Piet Bult, die in 2006 het plan opvatte om zo'n nieuwe streektaalvertaling van de *Beatrijs* te maken, motiveert dat met de overweging dat

een streektaal die zichzelf ernstig neemt ook wat klassieke werken in de eigen boekenkast hoort te hebben. De *Beatrijs* is volgens hem een goede kandidaat:

Een klein betien (streek)tael die himzels ernstig nemt heurt toch ok wat klassieke warken in de eigen boekekaaste te hebben. We hebben d'r omme zocht en daon, mar we konnen ze in 't Stellingwarfs niet vienen, eins gie-niene. As ze d'r wel binnen dan heuren we graeg vanzels want dubbel-wark het weinig nut. Iene van de klassiekers die aï' de hieltied ok tegenkommen is de 'Beatrijs'. (Bult, 2006, p. 25)

In het geval van het Stellingwerfs, speelt daarbij overigens niet enkel de relatie tot het Nederlands een rol, maar ook de 'concurrentie' met het nabije (en institutioneel veel sterker omkaderde) Fries, een taal die al langer een *Beatrijs*-vertaling had (Bruinsma, 1993).¹²

Een vertaling kan statusverhogend werken voor de doeltaal, maar ook voor de brontaal. De vertalingen van de *Beatrijs* versterken de canonieke status van deze tekst binnen de Nederlandse literatuur en geven tegelijk meer aanzien aan de Nederlandstalige literatuur in zijn geheel. De individuele vertalers leveren daarbij uiteraard de grootste inspanning, maar wie zich verdiept in de verspreidings-geschiedenis van de *Beatrijs*, ziet dat ook literaire instituties daarin een belangrijke rol hebben gespeeld. Het gaat dan bijvoorbeeld om faciliterende instellingen als de Nederlandse Taalunie, het hieraan gelieerde Expertisecentrum Literair Vertalen en het Nederlandse en Vlaamse Fonds voor de Letteren. Deze organisaties oefenen de laatste decennia met subsidies, scholing en andere ondersteuning een enorme invloed uit op het corpus van vertaalbare en vertaalde teksten. Die steun ten behoeve van de status die het Nederlands in de wereld geniet als economisch belangrijke taal en als taal met een rijke cultuur en literatuur, komt niet alleen ten goede aan afzonderlijke vertalers, maar bijvoorbeeld ook aan vakgroepen Nederlands extra muros.

Die vakgroepen Nederlands wereldwijd spelen zelf ook weer een belangrijke rol bij de internationale verspreiding van Nederlandse literatuur, ook van oudere literatuur. Veel moderne vertalingen van de *Beatrijs* zijn ontstaan binnen vakgroepen Nederlands en mikken vaak ook op een publiek van studenten. Dat geldt bijvoorbeeld voor de Engelse vertalingen van De Wolf Fuller en Barnouw (zie de bijdrage van Thea Summerfield) en de Noorse vertaling van Helge Nordahl die is opgenomen in een bundeltje waarin ook een vertaling van het exemplaar van Caesarius van Heisterbach staat en een vertaling van Herman Teirlincks toneelstuk *Ik dien* (Langvik-Johannessen, 1990). Een opmerkelijk voorbeeld is ook de Italiaanse vertaling van Ferrini, die in de inleiding, in het Italiaans, diep

ingaat op de filiatie van de handschriften (Ferrini, 2004, pp. 37-41). De academische context is ook evident bij een aantal nieuwe vertalingen die onlangs zijn gemaakt of nog gemaakt worden, zoals de Hongaarse, de Poolse en de Roemeense.

Het is duidelijk dat instanties als de Nederlandse Taalunie en extramurale vakgroepen Nederlands krachtige impulsen geven aan de hedendaagse vertaalcultuur en haar zelfs mee bepalen. Het project *Beatrijs Internationaal*, waar deze bundel uit voortkomt, heeft daarbij bijzondere aandacht gevraagd voor de verspreiding van oudere Nederlandse literatuur. Het vertalen daarvan, zo hebben betrokken studenten en docenten laten weten, brengt onverwachts veel dynamiek op gang, en dat is waardevol, zoals ook Frits van Oostrom beargumenteert in zijn slotbeschouwing bij deze bundel. Alle reden om voort te gaan met een actief vertaal- en onderzoeksbeleid dat dergelijke initiatieven ondersteunt.

BIBLIOGRAFIE

- Alvarado, A.I. (2010). *Traduciendo poesía medieval: el Beatrijs, un milagro mariano en neerlandés medieval traducido al español*. Afstudeerscriptie master Spaanse taal en cultuur, met specialisatie Vertalen, Universiteit Utrecht (vooralsnog niet gepubliceerd).
- Boutens, P.C. (1908), *Beatrijs*, met eene tekening van Rie Cramer. Bussum: C.A.J. van Dishoeck.
- Bult, P. (2006). *Beatrijs*. *An de liende, een elektrisch Stellingwarfs maondblad* 1 (9), 25-26 (gedownload op 8 december 2010, momenteel niet langer online beschikbaar).
- Dowlaszewicz, M. (2012), *Beatrijs de wereld in*. Vertalingen en bewerkingen van het Middelnederlandse verhaal. Koninklijke Bibliotheek Den Haag, 28 t/m 30 september 2011. *Werkwinkel. Tijdschrift voor Nederlandse en Zuid-Afrikaanse Studies* 7 (2), 155-158.
- Duinhoven, A.M. (1989), *De geschiedenis van Beatrijs*. (2 dln.). Utrecht: HES.
- Even-Zohar, I. (1990), Translation and Transfer, In *Polysystem Studies*, a special issue of *Poetics Today* 11 (1), 73-78.
- Ferrini, L. (ed. & vert., 2004), *Beatrijs. La leggenda della sacristana*. Pisa: ETS.
- Göpferich, S. (2010). Transfer and Transfer Studies. In Y. Gambier & L. Van Doorslaer (red.), *Handbook of Translation Studies* (vol. 1, pp. 374-377). Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.
- Guiette, R. (1927). *La légende de la sacristine. Etude de littérature comparée*. Paris: Champion.
- Halverson, S. (2010). Translation. In Y. Gambier & L. Van Doorslaer (red.), *Handbook of Translation Studies* (vol. 1, pp. 378-384). Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.
- Heilbron, J. (1995). Nederlandse vertalingen wereldwijd. Kleine landen en culturele mondialisering. In J. Heilbron, W. de Nooy & W. Tichelaar (red.), *Waar in een klein land. Nederlandse cultuur in internationaal verband* (pp. 206-253). Amsterdam: Prometheus.
- Hutcheon, L. (2006). *A Theory of Adaptation*. New York & London: Routledge.

- Jakobson, R. (1959, 2000). On Linguistic Aspects of Translation. 1959. In L. Venuti (red.), *Translation Studies Reader* (pp. 113-119). (2nd Edition). New York: Routledge.
- Janssens, J.D. (1986). *Beatrijs, geschreven in de 2^e helft van de 13^e eeuw door een onbekend dichter*. Zellik: Poketino.
- Jonckbloet, W.J.A. (ed., 1841). *Beatrijs, eene sproke uit de XIII eeuw*. 's Gravenhage: Schinkel.
- Jonckbloet, W.J.A. (ed., 1859). *Beatrijs en Carel ende Elegast*. Amsterdam: P. N. van Kampen.
- Langvik-Johannessen (red., 1990). *Beatrijs. I legende, saga, epos, novelle og drama*. Oslo: Solum.
- Leerintveld, A. (2007). Tot nut, eer en luister voor de Koninklijke Bibliotheek. De collectie handschriften van Jacob Visser. In J. Biemans e.a. (red.), *Manuscripten en miniaturen. Studies aangeboden aan Anne S. Korteweg bij haar afscheid van de Koninklijke Bibliotheek* (pp. 253-264). Zutphen: Walburg Pers.
- Lulofs, F. (ed., 1983). *Beatrijs*. Zwolle: Tjeenk Willink (6e herziene druk).
- Maeterlinck, M. (1901), Soeur Béatrice. Miracle en trois actes. In M. Maeterlinck, *Théâtre III* (pp. 177-225). Bruxelles/Paris: P. Lacomblez & Per Lamm.
- Nagel, M. (vert., 2005), *Beatrijs. Een middeleeuws Maria-mirakel. Vertaald in het dialect van Bunschoten-Spakenburg en Eemdijk*. Bunschoten: De Heeren van Bunschoten (inclusief cd).
- Nida, E.A., & C.R. Taber (1969), *The Theory and Practice of Translation*. Leiden: Brill.
- Parlevliet, S., & J. Van Coillie (2012). Het verlangen om te vallen. De dissociatieve houding van bewerken in *Beatrijs*-bewerkingen voor de jeugd (1907-2007). *Spiegel der Letteren* 54 (4), 429-458.
- Roemans, R., & H. van Assche (ed., 1982), *Beatrijs*. Antwerpen: De Nederlandsche Boekhandel, Klassieke Galerij 21 (11^e druk).
- Rutgers, W. (2011). Een antikoloniale Beatrijs. *Antilliaans Dagblad*, 17 oktober 2011, 16-17.
- Slenderink, R. (2010), From Francophile to Francophobe. The Changing Attitude of Medieval Dutch Authors towards French Literature, In C. Kleinhenz & K. Busby (Eds.), *Medieval Multilinguallism. The Francophone World and Its Neighbours* (pp. 127-143). Turnhout: Brepols, Medieval Texts and Cultures of Northern Europe 20.
- Stipriaan, R. van (red., 2002). *De Nederlandse klassieken anno 2002. Een enquête naar de canon onder de leden van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde*. Online publicatie http://www.dbnl.org/letterkunde/enquete/enquete_dbnlmnl_21062002.htm
- T'Sjoen, Y. (2012). Jan van Nijlen, Palladium en het plan voor Beatrijs. *Zacht Lawijd* 11 (1), 73-88.
- Vloers, P. (1659). *Tweede deel van de Wonderbaere mirakelen van den H. Roosen-crans in rym beschreven ende wyt-ghedruckt in fyne belden*. Antwerpen: Jacob Mesens [exemplaar: Den Haag, KB, 3074 C 33].
- Watenphul, H. (1904). *Die Geschichte der Marialegende von Beatrix der Küsterin*. Neuwied: Heuser'sche (diss. Georg-Augusts-Universität Göttingen).
- Weissbrod, R. (2004). From translation to transfer. *Accross Languages and Cultures* 5 (1), 23-41.
- Wilmink, W. (vert.), & T. Meder (ed., 1995). *Beatrijs, een middeleeuws Maria-mirakel*. Amsterdam: Prometheus/Bert Bakker.

NOTEN

- 1 Als 'bladerboek' raadpleegbaar op de website van de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag: <http://www.kb.nl/bladerboek/beatrijs/index.html>. Recente wetenschappelijke tekstedities zijn o.a. die van Roemans & Van Assche (11^e druk, 1982), Lulofs (6^e druk, 1983), Janssens (1986), Duinhoven (1989) en Meder (in Wilmink & Meder, 1995).
- 2 De vertalers Gerrit Berveling (Esperanto), Klaas Bruinsma (Fries), Piet Bult (Stellingwerfs), Irmgard Swakhoven-Troeman (Papiamentu) en Marco Prandoni (Italiaans, Friulaans) waren deelnemers aan het rondetafelgesprek onder leiding van Orsolya Réthelyi. Het interview met Agave Kruijssen werd gedaan door Karin van der Westen.
- 3 Een meer uitvoerige terugblik op het congres biedt Dowlaszewicz, 2012.
- 4 Een terminologie in deze vorm is ontwikkeld door Eugene Nida (Nida & Taber, 1969).
- 5 Het artikel van Jakobson is opgenomen in de *Translation Studies Reader* (Venuti, 2000). In zijn artikel in deze bundel stelt Ton Naaijkens voor om Jakobsons derde categorie, 'intersemiotische vertaling' om te dopen tot 'intermediale vertaling'.
- 6 Zie Even-Zohar, 1990. De ontwikkeling is samengevat in Weissbrod, 2004.
- 7 Een vergelijkbare begripsverwarring ontstaat bij de dialectvertalingen zoals die in het dialect van Bunschoten-Spakenburg en Eemdijk (Nagel, 2005).
- 8 Zie ook de scriptie van Amanda Ignacia Alvarado (2010).
- 9 Blijvend dus bij de opvatting van 'Nederlands' als een koepelbegrip dat opeenvolgende taalstadia omvat.
- 10 Vgl. T'Sjoen, 2012 (dit is een uitgewerkte tekst van zijn lezing op het congres *Beatrijs de wereld in*).
- 11 Zie tevens Rutgers, 2011, over de Beatrijs-receptie in het Papiaments. Het betreft een ingekorte weergave van Rutgers' bijdrage aan het congres.
- 12 De situatie van talen met geringere status kwam tijdens het congres uitvoerig aan bod in het rondetafelgesprek onder leiding van Orsolya Réthelyi.